

ISSN 0543-1220 | UDC 82(05)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

Др ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ, секретар, Др ЈОВАН ДЕЛИЋ,
др БОЈАН ЂОРЂЕВИЋ, др ПЕР ЈАКОБСЕН, др ОЛГА КИРИЛОВА,
др МАРИЈА КЛЕУТ, др ПЕРСИДА ЛАЗАРЕВИЋ ДИ ЂАКОМО,
др ГОРАН МАКСИМОВИЋ, др ГОРАНА РАИЧЕВИЋ, др ИВО ТАРТАЉА,
др СВЕТЛАНА ТОМИН, др РОБЕРТ ХОДЕЛ, др ВИДА ЏОНСОН ТАРАНОВСКИ

Главни и одговорни уредник

Др ЈОВАН ДЕЛИЋ

КЊИГА ШЕЗДЕСЕТ ТРЕЋА (2015), СВЕСКА 3

МАТИЦА СРПСКА

UDC 821.163.41.09:398(497.113 Banat)''1764/2014''(082)

КУЛТУРНОИСТОРИЈСКО НАСЛЕЂЕ БАНАТСКЕ ВОЈНЕ КРАЈИНЕ

(*Усмена традиција Банатске војне границе*. Зборник радова. М. Матицки (ур.).
Нови Сад: Матица српска, 2015, 170 стр.)

Два и по века од оснивања Шајкашког батаљона 1763. и Банатске војне границе 1764. својевремено је било обележено разноврсним културним и научним манифестацијама под покровитељством Покрајинског секретаријата за културу и јавно информисање. Између осталог, у организацији Матице српске, одржан је и округли сто који је окупио водеће истраживаче фолклорне баштине овог специфичног региона. Резултати њихових научних интересовања из области историје, етнологије, библиотекарства, теорије и историје књижевности преточени су у зборник *Усмена традиција Банатске војне границе*, чиме је уједно заокружена прослава овог значајног јубилеја, али и покренут нов пројекат који има за циљ систематично проучавање културноисторијских прилика и наслеђа Војне границе.

Прецизну слику ове области поставила је садржајна студија Јелене Илић Мандић, допринос слабо познатој и мало изучаваној историји Банатске војне крајине, дугој нешто више од једног века. То је концизан мултидисциплинаран преглед историјских, социјално-економских и политичких прилика од оснивања Банатске границе, уређивања пограничног појаса, милитаризације и војних реформи, учвршћивања војнокрајинског система, првих ратова банатских регименти током XVIII века, преко ангажовања наших солдата на европском тлу на размеђи векова, до бурних политичких догађаја у револуцији 1848/1849. и потоњег укидања Границе. Ауторка се дотакла и територијалне и војне организације, представила смернице

²⁰ Војислав Ђурић, *Народне ејске ђесме*, књ. 1 и 2, Београд, 1963.

²¹ Снежана Самарџија, *Анџолоџија народних ејских ђесама*, приредила и предговор написала Снежана Самарџија, Београд, 2005.

популационе политике и донела прецизне податке о демографском кретању и етничком саставу становништва. Уређење географски особеног простора након Јозефинског премера резултирало је планском изградњом и регулисањем насеља и обрадивих површина, као и стимулисањем земљорадње. Специфична организација крајишког друштва, посебни социјално-економски односи, формирали су фигуре банатских граничара, чије се схватање слободније темељило не само на војној обавези већ и на имовинској самосталности и поседовним правима. Суседство и живе везе са Србијом, преклапање с путевима трговине и емиграције дали су овом простору посебан колорит.

Душан Белча сужава фокус на етнографску грађу објављивану у деветнаестовековним банатским часописима и рукописна „описанија“ појединих насеља, заостала у месним црквеним архивима. Међу њима издваја и научној јавности представља занимљив рукопис Каменка Б. Годомирова *Све је њо Парџа*, својеврсну монографију овог места, насталу од шездесетих до осамдесетих година прошлог века. Рукопис садржи прецизне локалне историјске, географске и демографске податке, описе обичаја, веровања, народних игара, затим записе из области традиционалног кулинарства и народне медицине, а нарочито је драгоцен а мања збирка усмене књижевности (предања, лирска и граничарска поезија), делимично представљена у прилогу овог рада.

На праксу бележења усмене баштине Војне границе осврнуо се и Миодраг Матицки, уредник овог зборника. Он је подсетио на организовано и подстицано записивање народних песама, приповедака, умотворина, обичаја, игара и лексикографске грађе, које су спровели крајишки официри, свештеници и учитељи у местима где су живели и службовали. Посебну пажњу посветио је записима Владана Арсенијевића, расутим у Етнографској збирци Историјског архива САНУ. Поредио лирске песме из Арсенијевићеве збирке са онима које је забележио Никола Беговић, приметио је сличност репертоара. Такође уочава везу и заједничке одлике *Ерланџенског рукописа*, насталог почетком XVIII века у Војној крајини, и рукописних и штампаних збирки народних песама са овог подручја. Аутономни развој и кохерентна фолклорна баштина указују на традицијску посебност ове регије. Зато М. Матицки сматра да је потребно подробније проучавање поимања фолклора у том специфичном историјском простору и преиспитивање тезе о јединственом усменом наслеђу нашег народа.

Рукописну заоставштину Владана Арсенијевића проучавала је и Славица Гароња Радованац. Она издваја најфреквентније лирске мотиве, типичне за простор Војне границе, као и оне у којима опстаје старији слој певања. Компарација са одговарајућим варијантама митолошких, љубавних и обредних песама из Вукових збирки показује висок степен самосвојности и заједничке црте усмене лирике забележене на простору целе Војне границе. Њима се придружују јединствене војничке (граничарске) песме, које преиначују наслеђене образце и уносе препознатљиве крајишке просторно-временске реалije. Ауторка прати развој и промену баладе, најкарактеристичнијег жанра целе ове области. Она се у банатским оквирима сачувала само у рудиментима будући да се у другачијој средини изгубио обичај њеног извођења у колу. Високо оцењујући вредност записа В. Арсенијевића, једног од најзначајнијих сакупљача у другој половини XIX века, С. Гароња Радованац указује на потребу обједињеног и систематског истраживања његових рукописа.

Особености крајишког епског певања представила је Лидија Делић упоређујући *Ерланџенски рукопис* са Вуковим збиркама, које су се појавиле читав век касније. Издваја мноштво примера у којима је специфичност живота професионалних војника модификовала традиционалне моделе. Промене су највидљивије у другачијем схватању јунаштва, потискивању јуначког заплета и кидању наслеђених,

препознатљивих веза између јунака и сижерних модела. Уочава да је епско певање на простору Војне границе модернији вид епике, те да показује тенденцију опадања због промене друштвене реалности и замене херојско-патријархалног модела средњоевропским типом ратовања. С друге стране, феудални ратнички модел оживео је у устаничкој стварности Карађорђевој и Милошевој Србије. Ауторка аргументовано доказује да не треба говорити о јединствености и хомогености наше усмене традиције и побија тезу о *Ерланџенском рукопису* као прелазној фази између бугарштица и десетерачких песама Вукових збирки.

Марија Клеут истражује усменопоетску традицију Војне границе у *Ерланџенском рукопису* и рукописним песмарицама XVIII и XIX века, међу којима издваја зборнике Аврама Милетића, Георгија Антовића и Николе и Павла Лукића. Утврђује да не постоје непремостиве границе између усменог и писаног, јер грађанска поезија, поетски израз српског грађанског staleжа северно од Саве и Дунава, никад није изгубила везу са руралним усменим песништвом, а и преносила се не само писаним путем него и усмено. Рукописне песмарице сачувале су и аутентичне народне песме, а исто тако *Ерланџенски рукопис* садржи и примере грађанске поезије. Сви ови зборници чувају реалне обресе граничарског живота и спомен на важне историјске догађаје: ратовање за Београд, Градишку, предаја Београда Османском царству, учешће граничара у рату за аустријско наслеђе, укидање Крајине. Различите тенденције историјског развоја песништва Војне крајине у XVIII веку – она која се ослања на традицијски фонд и ново ратовање опева попут старих догађаја и јунака и она која се испољила у анонимним грађанским песмама – постепено се гасе у XIX веку с нестајањем границе и граничарског staleжа.

Везе усменог и грађанског песништва Љиљана Пешикан Љуштановић сагледава кроз јединствену фигуру војника граничара, присутну у свим слојевима крајишког певања. Народна лирика и епика, а такође и рукописне песмарице својеврсни су поетски документи о животу професионалних војника, који одсликавају њихову реалну судбину. Усмена лирика потцртава слободу, независност и социјалну супериорност војника у односу на паоре, али бележи и сву трагичност наглог растанка с најближима и често ремећења мирног тока живота. Грађанско песништво уздиже заточнике обасује почастима и наградама, али верно преноси тежобу ратничког живота и тугу солдата који остављају кости у туђини и за туђина, далеко од драгих. Епски образац идеалног јунака прилагодио се реалним фигурама војника најамника, коме је ратовање начин живота. Колебљивост и промена страна постају прихватљиви, релативизују се етничке и конфесионалне разлике, а јунак граничар није више трагични борац за националну слободу. Све ове представе творе особен амбивалентан тип јунака граничара.

Слика Војне крајине, свакодневни живот, обичаји и веровања неретко су налазили одјек у званичним документима и ондашњој штампи Хабсбуршке монархије. Самеравајући овај корпус етнолошке грађе са усменим предањима, Весна Марјановић је испратила представе о живом покојнику, вампиру, у граничарским насељима Баната. Извештаји официра и аустријских чиновника, као и новински чланци, судске белешке, црквени прогласи, сачували су доказе о укоренењу и раширеном веровању у опасног, нечистог покојника. Колико год да су црква, војне и цивилне институције просвећене осамнаестовековне државе покушавале да сузбију „примитивне“ и „празноверне“ назоре досељеника с подручја феудалне Отоманске империје, толико су традиционалне представе тврдокорно опстајале, подстакнуте не само баштињеним наслеђем предака него и сличним наративима аустријских војника. В. Марјановић открива да су они такође преносили предања о опасном живом покојнику, ходајућем мртвацу, вукодлаку, која су повратно утицала на пред-

ставе банатског живља. Тако су се на подручју Крајине сусреле словенска и западноевропска усмена традиција.

Живу слику с терена Срба у Поморишју доноси Биљана Сикимић. Из обимне теренске грађе сакупљене 2013. и 2014. године у Арадској жупанији одабрала је ону која чува успомене на историјске личности везане за досељавање Срба у Поморишје и Војну границу. Међу њима је највише наратива о Јакшићима, оснивачима манастира Бодрог и Бездин, о буни Пере Сегединца и улози Марије Терезије у подели земље и уређивању насеља. Транскрипти разговора верно преносе и сећање на административно одређивање Арадске жупаније, досељавање Бугара католика, отцепљење Румунске од Српске православне цркве и друге битне појединости усмене историје српске заједнице у данашњој Румунији. Ту историју обликују опречни извори – наслеђена усмена предања, али и званичне румунске и српске школске установе. Представљена грађа отвара могућност за шира проучавања социјалне историје (историја свакодневног живота, обичаја и слободног времена), а лингвистичка запажања драгоцен су прилог дијалектолошком проучавању српских говора Поморишја.

Зборник затвара студија којом се шири подручје интересовања и на књижевну баштину. Место банатске периодике међу регионалним гласилима XVIII и XIX века Душан Иванић види као посредничко између регија и између различитих видова традиције. На примеру *Зимзелена* Александра Андрића, граничарског официра који је неко време службовао у Банату, и *Књижевног додатка Лужне њеле* Милорада Медаковића уочава повезаност државног статуса Банатске војне границе и књижевних публикација које се просторно или преко уредника везују за Крајину и показује да регионални статус неког гласила није толико условљен местом објављивања колико личношћу уредника и кругом његових сарадника. Примећује да фолклорни прилози у овим гласилима показују већи степен завичајности и поузданије чувају локалне црте, али да истовремено управо регионална фолклорна баштина има моћ да се расеје и изван граница свог порекла и бележења. Захваљујући покретљивости, преносивости таквих „својстава завичајности“, регионално гласило проширује простор свог културног утицаја.

Све поменуте студије фрагменти су од којих се склапа општа слика културноисторијског наслеђа Банатске војне границе. Делић велике фолклорне грађе, опстао у усменим наративима, сачуван у песмарицама, белешкама савременика, периодици, службеним и црквеним списима, а потом стављен под научничку лупу, оживљава сећање на живот банатских граничара у једном јединственом просторно-временском оквиру. Жанровске и тематско-мотивске особености крајишке фолклорне баштине показале су да су се у другачијим социјално-историјским околностима модификовали усвојени и формирали нови, аутентични поетски обрасци. Зборник *Усмена традиција Банатске војне границе*, веома важан научни и културни подухват Матице српске, открио је специфичност традиције Баната и одшкринуо врата даљим истраживањима богатог и разноврсног усменог наслеђа Војне крајине. Не мање, указао је на потребу систематског проучавања културноисторијске баштине и других региона везаних за српски народ, као и на неопходност корекције увреженог схватања о јединствености наше усмене традиције уважавањем регионалних посебности.

Др Данијела Р. Петковић

Институт за књижевност и уметност
Краља Милана 2, 11000 Београд, Србија
petkovic.danijela@yahoo.com